

צבא היוהל"ם

מהפך החשיבה המגדרית בצה"ל בדרך לשינוי חברתי ופוליטי בישראל

תקציר

”

בינתיים המשיכה חבורה של קצינות בכירות ונחושות לדחוף קדימה. בזמן שהגברים היו טרודים בשטחים ובלבנון, נותרו קצינות הח"ן הראשיות (שם התפקיד שונה באחרונה ליוהל"ן, יועצת הרמטכ"ל לענייני נשים) ממוקדות במטרה. התא"ליות אורית אדטו, סוזי יוגב, דבורה חסיד והיועצת הנוכחית, תא"ל יהודית גריסרו (2007), קידמו את שילוב הנשים כלוחמות.

”המטכ”ל פשוט לא הצליח לעקוב”, מודה כיום אחת מהן. “מתחת לאפם עשינו מהפכה”

”

”מי צריך לוחמות”, עמוס הראל, הארץ, 26/04/2007

מבוא

בשנים האחרונות מתחזקת מגמת שילוב הנשים בצה"ל בכלל ובתפקידי לחימה בפרט, בניגוד למחקרים חוזרים של צה"ל וצבאות נוספים שמצביעים על חוסר ההיתכנות לשילוב נשים בתפקידי לחימה. בניסיון להבין מהו המניע שעומד מאחורי התפשטות האג'נדה הזו בתוך הצבא, עולה הצורך לבחון את הגישה הכללית שעומדת ביסודה.

מתברר שביסוד המגמה עומדת תפיסת ה-GM - תפיסה פמיניסטית רדיקלית בתחום היחסים בין המינים, שמנסה לערער ולשנות את כל תפיסות היסוד של החברה, הרבה מעבר לתחום הצבאי.

החל מקבלת החלטת האו"ם 1325 בשנת 2000 ("נשים, שלום ובטחון"), ארגוני הנשים בישראל מובילים מהלך פמיניסטי-רדיקלי מהפכני לאימוץ תפיסה חדשה בתחום היחסים בין המינים, כשהיעד הראשוני הוא צה"ל בגלל מעמדו הדומיננטי של הצבא בציבוריות הישראלית.

שילוב הבנות בצה"ל כיום מסתמך על המלצות ועדת שגב שבחנה את שילוב הבנות בצה"ל והמליצה על הטמעת "הראיה המגדרית" בצה"ל.

תפיסת ה-GM הובלה על ידי ארגונים פמיניסטים רדיקליים כ"תוכנית פעולה לאומית" שלבסוף התקבלה כהחלטת ממשלה ב-2014.

בדפים הבאים יובאו ציטוטים מתוך מסמכים שנכתבו על ידי הגורמים המרכזיים להטמעת ה-GM בצה"ל ובחברה, מהם עולה בצורה פשוטה שהטמעת הראיה המגדרית היא אסטרטגיה רבת עוצמה, החותרת באופן מוסווה תחת ערכי היסוד של החברה, תוך שימוש בצה"ל כמקדם לאג'נדת הראיה המגדרית.

בדיקת שמות הנשים המובילות מגלה באופן מפתיע שאותן אלו שהובילו את הטמעת הראיה המגדרית באופן סמוי בצה"ל, הן מצד שני גם מהפעילות הבולטות של ארגוני השלום הנשיים שמתנגדות 'לכיבוש' ולפעילות צה"ל.

פרק א' - הטמעת הראיה המגדרית בישראל

א. תפיסת "הטמעת הראייה המגדרית" (Gender Mainstreaming)

תפיסה ה-GM, "הטמעת הראייה המגדרית" (Gender Mainstreaming) היא תפיסה פמיניסטית רדיקלית. בניגוד לתפיסה הפמיניסטית הרגילה הטוענת שהשליטה הגברית-השוביניסטית דחקה את רגלי הנשים מן המרחב הציבורי וכאן אותן, היא טוענת שהשליטה הגברית היא עמוקה הרבה יותר - כל מערכת המושגים והערכים שלפיהם מתנהל העולם מושפעת מן התפיסה הגברית. למעשה, הגברים השתלטו על המרחב הציבורי והטמיעו בו עקרונות והתנהלויות 'גבריים' שחובה לשנות אותם כדי לאפשר שילוב נשים ובכלל כדי ליצור עולם טוב יותר.

בהתאם לכך, תפיסת ה-GM טוענת שאין להסתפק בייצוג הולם או בהשוואת תנאים אלא דורשת שינוי מערכתי יסודי בכל ערכי החברה, שינוי שבין היתר מגדיר מחדש את הזהות המינית והמשפחתית.

בין השינויים הנדרשים בדפוסי החשיבה החברתיים: שחרור מתבניות חשיבה של גברים ונשים; שינוי תפיסת המבנה המשפחתי (כיוון שהוא מעוצב עפ"י חשיבה גברית) ויצירת תבניות משפחה חדשות או ויתור על מוסד המשפחה; הסרת תבניות גבריות השולטות בחברה כגון 'כבוד לאומי',

'מיליטריזם', 'כיבוש', 'בטחון', וקידום תפיסות נשיות ומכילות יותר לחברה; החלפת המושג 'מין' למושג 'מגדר', כיון שמהות ההבדל בין גברים ונשים אינו הביולוגי אלא התפיסה החברתית השונה.

ב. צה"ל כאתוס לאומי – גורם מעכב להטמעת התפיסה

הפמיניזם הרדיקלי מזהה את צה"ל כגורם שמעצב את החברה הישראלית כחברה 'גברית' ולוחמנית.

על פי התפיסה, הצבא הוא גוף "גברי" מתוקף היותו גוף כוחני ולוחמני, אשר ההחלטות המתקבלות בו נגזרות מתבניות חשיבה "גבריות". הצבא מוצג כגורם המשמעותי שמקבע בחברה בישראל את תבניות החשיבה "הגבריות". האתוס הלאומי של גבורת הצבא, בראייתם, נשען על תפיסת עולם "גברית", ו"המעמד המיוחס של הצבא באתוס הלאומי" הינו מכשול בפני הטמעת ראייה מגדרית: "חשיבותו של הצבא לפרקטיקה של המגדור ולהמשך קיומם של יחסי כח ממוגדרים בצבא ובאזרחות נובעת מהשפעתו החודרת לכל פינה בחברה הישראלית; מהחשיבות הסמלית של השירות הצבאי לגבי אזרחות בחברה האזרחית... "אומה במדים" או "צבא העם" – מיתוס הממלא תפקיד חשוב במתן לגיטימציה למרכזיות הצבא בחברה הישראלית... תמצית המיליטריזם האזרחי היא ששיקולים צבאיים ושיקולים המוגדרים כ'בטחון לאומי' יהיו כמעט תמיד בעלי עדיפות, על פני שיקולים פוליטיים, כלכליים או אידאולוגיים... מיליטריזם אזרחי הוא מושג ממוגדר. גברים בלבד מגדירים מהם "שיקולי בטחון לאומי"..."¹

בכדי לאפשר לחברה הישראלית להיפתח לתפיסת העולם "המגדרית" יש לערער את מעמדו של צה"ל, ולשנות את עולם הערכים הישראלי:

"אין צורך להכביד מילים על כך שהצבאיות הקרבית והמיליטריזם הישראלי הם בבת עינה של הדרת הכבוד הציונית הישראלית בת זמננו. גישה פמיניסטית המחויבת פחות להדרת הכבוד הציונית, יכלה להוביל למאבק על המעטת חשיבותו של הצבא בהווה הישראלית ו/או על שינוי צביונו הגברי כל כך..."²

"הצבא הוא הביטוי האולטימטיבי להוויה גברית מובהקת, המושתתת על תחרותיות, כוחניות, אלימות, מאבק, הכנעה וביטול הזולת... גישה פמיניסטית לא תוביל להשתלבות במערכת צבאית, אלא דווקא לניסיון לשנות את הצבא, להמעיט מחשיבותו וממרכזיותו, ולחזק מוסדות חברתיים אחרים על חשבוננו"³

"..שירות נשים בשילוב עם גברים מאפשר חתירה תחת המשטר הצבאי...לכן המאבק לשוויון מגדרי בישראל צריך להתמקד בביטול מרכזיותו של הצבא בהגדרת האזרחות הישראלית ולא בהצטרפות של נשים לצבא וללחימה... ההגמוניה של הגבריות הלוחמת והמיליטריזם הישראלי תלויים אפוא זה בזה לשם המשכיות קיומם... צריך להרוס את ההווי הגברי"⁴

"יש לנו את המומחיות ואת הידע לא רק לכתוב תכנית פעולה כוללת, אלא לשים תשתית אחרת למושג הביטחון... לפרק את האחוזה לעטיני הממסד הביטחוני גברי..."⁵

¹ "מגדור בשירות הצבאי בצה"ל", עמ' 88. דפנה זרעאלי, 'תיאוריה וביקורת' גיליון 14, קיץ 1999.
² אורית קמיר, 'שאלה של כבוד', בתוך: 'ישראליות וכבוד האדם'. הוצאת כרמל, ירושלים, 2004, עמ' 190.

³ שם, עמ' 81.

⁴ ד"ר אורנה ששון לוי, 'זהויות במדים' עמ' 153.

⁵ סרטון תדמית של הארגונים השותפים לקידום תכנית הפעולה הלאומית ליישום החלטה 1325 של מועצת הביטחון של האו"ם
"Our journey to implement UNSCR Resolution 1325 in Israel" -

פרק ב' – הטמעת הראיה המגדרית בצה"ל

א. צה"ל תחילה

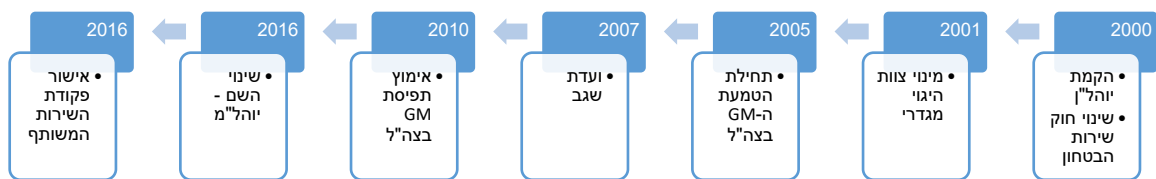
צה"ל, כאמור, הוגדר כמעבד משמעותי של הטמעת הראייה המגדרית. לכן, במסגרת המערכה שמנהלים ארגוני הנשים לשינוי פני כלל החברה בישראל, הן השקיעו כבר בשלב מוקדם מאמצים לשנות את צה"ל כחלוץ לפני המחנה, כיוון שתפיסת ה-GM נוגעת "הן למטרותיו של צה"ל והן למקומו בחברה".⁶

כבר בשנת 99 הוגדר הצבא על ידי פרופסור דפנה יזרעאלי כמטרה מרכזית, וכבר בשנת 2005 התחיל מטה היוה"ל להטמיע את הראיה המגדרית בצה"ל באופן חתרני.

באופן שכזה, בתוך הדרישה לאפשר פתיחת תפקידים נוספים לנשים, מונחת התביעה מן הצבא לשנות את עצמו. ויותר מכך – להיות חלוץ לפני המחנה בכדי לשנות את החברה בישראל.

ב-2011 העידה היוה"ל דאז גילה כליפי-אמיר כי בזמן ש"בישראל ניכרים ניצנים ביישום התפיסה" צה"ל כבר אימץ את התפיסה הזו באופן רשמי, שאף תורגמה לתכנית עבודה מטכ"לית.

ב. שלבים בתהליך ההטמעה בתוך צה"ל

בשנת 2001, בוטל חיל הנשים ההיסטורי, ובמקומו הוקם גוף היוה"ל (יועצת הרמטכ"ל לענייני נשים) שמטרתו לקדם את שילוב הנשים בצה"ל.

תקופה קצרה לאחר הקמת יוה"ל, הוקם "צוות היגוי מגדרי" המונה חמש פרופסוריות מתנדבות, שגיבש את הרקע המחקרי המלווה לעבודתה של היוה"ל בכלל ושילוב הנשים בצה"ל בפרט.⁷ בין החוקרות – פרופ' נעמי חזן, ד"ר אורנה ששון-לוי, ועוד. (עיין הרחבה בפרק ד')

במקביל באותה שנה, בהובלת ח"כ נעמי חזן, נוסף לחוק שירות הביטחון סעיף 16א, הקובע את העיקרון לפיו לכל אישה יש זכות שווה לזכותו של גבר למלא תפקיד כלשהו בשירות הצבאי, אלא אם כן הדבר מתחייב ממהותו ומאופיו של התפקיד.⁸

בשנת 2005 החלה יוה"ל לפעול להטמעת תפיסת "הטמעת הראייה המגדרית" (Gender Mainstreaming) בתוך צה"ל, במסגרת כנסים וסדנאות לקצינים, בשיתוף פעולה עם ארגוני נשים אזרחיים.

בשנת 2007 מונתה ועדה בראשות האלוף במיל' יודקה שגב, לבחינת שירות הנשים בצה"ל במבט לעשר שנים קדימה, שמסקנותיה עולות בקנה אחד עם התפיסה. החוקרות המשתתפות בוועדת שגב

⁶ "הטמעת הראייה המגדרית - אסטרטגיה חדשה בצה"ל לקידום שוויון הזדמנויות", עמ' 29. תא"ל גילה כליפי-אמיר, יועצת הרמטכ"ל לענייני נשים, ביטאון צה"ל "מערכות", גיליון 436, אפריל 2011

⁷ פרוטוקול מס' 16 מהוועדה לקידום מעמד האישה מיום שני, ב' בסיוון, התשס"ג (2 ביוני, 2003 (בשעה 10:30); הוועדה לקידום מעמד האישה / 26.09.2006 פרוטוקול מס' 14 מיישיבת הוועדה לקידום מעמד האישה

⁸ חוק שירות ביטחון, ויקיפדיה

הינן נעמי חזן, חנה הרצוג, ורחל גורודין.⁹ אחת ההמלצות העיקריות של הועדה היא אימוץ תיאוריית ה-GM של האו"ם, ופתיחת כלל התפקידים לנשים ולגברים כאחד.

המלצות ועדת שגב התקבלו באופן עקרוני על ידי הרמטכ"ל דאז אומנם בפועל הם נבלמו ולא אומצו באופן מלא. המלצות הועדה תוארו על ידי רע"ן מוקד ידע ביוהל"ן זאב לרר כ"מוחזקות כמו בלון חם שמחזיקים מתחת למים, הצבא לא קיבל אותה, ולא דחה אותה. והיא מוחזקת עמוק מאוד תחת מעטה עמוק מאוד של עמימות". למרות זאת, בהמשך אימץ צה"ל באופן מעשי את המלצות הועדה.

ב-2011 העידה היוהל"ן דאז, תא"ל גילה כליפי-אמיר כי צה"ל אימץ רשמית את תיאוריית ה-GM כמדיניות רשמית של צה"ל¹⁰.

ב-2016 שונה שמה של היוהל"ן ל"יועצת הרמטכ"ל לענייני מגדר" (יוהל"מ), וכן אושרה פקודת השירות המשותף המעגנת את שילוב הנשים בכל תפקיד ומבטלת את פקודת השילוב הראוי שנתפסה כפוגעת בשילוב הנשים בכל הצבא, ובפרט בתפקידי הלחימה.

פרק ג' – בין תכנית לאומית להטמעת ראייה מגדרית בצה"ל

א. החלטה 1325 של האו"ם – השפעת הראיה המגדרית על סכסוכים בין לאומיים

הכלי המרכזי לקידום החשיבה המגדרית בתחום הבטחוני הוא החלטת מועצת הביטחון של האו"ם 1325 לשלום וביטחון "החלטה 1325 היא הראשונה משבע החלטות שקיבלה מועצת הביטחון של האו"ם בשנים 2000-2013, שעניינן "נשים, שלום וביטחון" (security and peace, women).

סדרת ההחלטות הזאת היא ניסיון היסטורי להטמיע נקודת השקפה מגדרית (gender mainstreaming) בפעילותם של ארגונים בין-לאומיים, והיא מבקשת לשלב בין שלושה ערכים אוניברסליים: הגנה, שוויון ושלום, מתוך הדגשת מעמדן הייחודי של נשים¹¹ שכוללת בין היתר הגדרה של צורך לכלול נשים בתהליכי מניעת סכסוכים, יישוב סכסוכים ושיקום לאחר סכסוך".

⁹ שלושת חוקרות אלו הינן חוקרות מובילות במכון ואן ליר, הפועלות במסגרת מרכז "שוות – המרכז לקידום נשים בזירה הציבורית" של המכון. בהמשך לפעילותן להטמעת התפיסה בצה"ל, חוקרות אלו נטלו חלק מרכזי בהובלת התוכנית הלאומית להטמעת ראייה מגדרית בישראל, כפי שנראה בהמשך.

¹⁰ "הטמעת הראייה המגדרית - אסטרטגיה חדשה בצה"ל לקידום שוויון הזדמנויות", עמ' 29. תא"ל גילה כליפי-אמיר, יועצת הרמטכ"ל לענייני נשים, 2011, ביטאון צה"ל "מערכות", גיליון 436, אפריל 2011

¹¹ "נשים שלום וביטחון", עמ' 8

סעיף זה משמש את ארגוני הנשים לשלום שחותרים נגד 'הכיבוש' הישראלי כגיבוי ולגיטימציה לפועלתם. ארגוני הנשים לשלום בישראל כדוגמת קואליציית נשים לשלום, מחסום וואטש ועוד מובילים דה לגיטימציה למדינת ישראל, קוראים לחרם על ישראל¹² ותומכים ב-BDS.

ב. תכנית פעולה לאומית

בשנת 2012, "החל לפעול בישראל פרויקט ייחודי, שבו חברו יחד עשרות ארגוני נשים, ארגוני זכויות אדם ופעילות פמיניסטיות, בהובלת הארגונים: **איתך מעך** – משפטניות למען צדק חברתי; **שוות** – המרכז לקידום נשים בזירה הציבורית במכון ון ליר; **ואג'נדה** – המרכז הישראלי לאסטרטגיה תקשורתית. עשרה דיונים בשולחנות עגולים שהתקיימו בין ינואר 2012 לאוקטובר 2013, הולידו מסמך ובו תכנית פעולה כוללת המקיפה נושאים רבים,

ב-14 בדצמבר 2014 החליטה הממשלה להקים צוות לגיבוש תוכנית פעולה ממשלתית ליישום החלטה 1325.

התנגדות לשליטת צה"ל באיוש

ניתן לראות שבמסגרת תכנית הפעולה הלאומית שגיבשו הארגונים הפמיניסטיים היה ניסיון להכניס לתוך התוכנית מאפיינים מובהקים של סדר יום שמתנגד לשליטת צה"ל ביו"ש:

"במהלך הדיונים ליצירת תכנית הפעולה הכוללת התמודדו המשתתפות עם העובדה כי התהליך מתקיים בטרם נקבעו גבולות מוסכמים למדינת ישראל. על כן יש ניסיון במסמך לקדם את יישום החלטה 1325, תוך הכרה במורכבותה הפוליטית בקרב גורמים בחברה האזרחית ובתוך גופי המדינה. משתתפות התהליך ביטאו את האמונה שיישום תכנית הפעולה הכוללת על ידי מימוש כלל היעדים המצויים בתכנית מבטיח התקדמות משמעותית לעבר גיבוש פתרון מדיני וביסוס שלום בר-קיימא. במסגרת התהליך, משתתפות רבות קראו לסיום הכיבוש כתנאי להפסקת האלימות והסכסוך. לא גובשה הסכמה על קריאה זו, אולם כלל הנשים שהשתתפו בתהליך קראו לסיום הסכסוך"¹³

בנוסף, הראיה המגדרית משמשת ככלי להעצמת ארגוני הנשים לשלום וזכויות אדם, והגנה על פעילות המחאה שלהן נגד מדינת ישראל וצה"ל.

¹² לדוגמא: קואליציית נשים לשלום: [תומכות בקריאה לחרם על ישראל](#).
וכן מכתב של מחסום וואטש, קואליציית נשים לשלום וארגונים אחרים לממשלת נורבגיה, בקריאה להחרים חברה ישראלית.
¹³ "תכנית פעולה ליישום החלטה 1325", עמ' 7

פרק ד' – הצוות הסודי של היוהל"ן

בשנת 2001 הוקם "צוות היגוי מגדרי" שפעל לעיצוב ולהטמעת התאוריה המגדרית והתאמתה למבנה הארגוני של צה"ל.

על קיומו של צוות זה, ומשמעות מעורבותן של החוקרות בצה"ל ניתן ללמוד מדברי היוהל"ן בכנסת ביוני 2006:

"...אני רוצה להודות לאנשים שלי, בתוך הגוף, לגופים מחוץ לצה"ל: הרשות לקידום מעמד האישה, שדולת הנשים, נעמ"ת, חוקרות מהאקדמיה שהשקיעו שעות רבות בהבאת ידע, צוות היגוי מגדרי שעובד איתנו, משטרת ישראל. מקוצר היריעה אני לא יכולה להרחיב..."
(הועדה לקידום מעמד האישה, 2/6/2003)

זהות החוקרות בצוות ההיגוי היוהל"ן

מעקב רצוף אחר פעילות יוהל"ן בין השנים 2001 ל-2013 חושף את המעורבות של החוקרות הבאות במחקרי יוהל"ן: ד"ר אורנה ששון-לוי, פרופסור נעמי חזן, פרופסור חנה נווה, ד"ר אורית קמיר, פרופסור פרנסס רדאי, ד"ר אסתר הרצוג וד"ר דיאנה דולב. ד"ר אורנה ששון-לוי הינה החוקרת המרכזית בתחום מחקרי המגדר בצה"ל.

הספר "זהויות במדים – גבריות ונשיות בצבא הישראלי", שנכתב ע"י ד"ר אורנה ששון לוי והושק במכון ון ליר ב-2007, נערך ע"י פרופ' חנה הרצוג, חברת ועדת שגב.

למעשה, בוועדת שגב שעיצבה את מדיניות שירות הנשים בצה"ל היו חברות חלק מחברות צוות זה, ומחקרי יוהל"ן שאותם הם פיתחו היו למעשה כח המניע העיקרי בעיצוב החלטות הוועדה שמסקנותיה שינו את פני צה"ל מבחינת שירות הנשים בו.

בכל אחד ממחקרי יוהל"ן שפורסמו בשנים אלו השתתפה לפחות חוקרת אחת מרשימה זו:

 <p>פרופסור פרנסס רדאי</p> <p>החל משנת 2005 מכהנת רדאי כחברת ההנהלה הבינלאומית של הקרן החדשה לישראל ומרצה במכללה החברתית כלכלית. חברה בקואליציית נשים לשלום ובתנועת פרופיל חדש.</p>	 <p>ד"ר אורית קמיר</p> <p>מרצה באוניברסיטה העברית בירושלים. שימשה כחברת הנהלה בארגון 'בצלם', והותה חברה מייסדת של ארגון 'איתר'. חברה בקואליציית נשים לשלום ו'באתר' הגדה השמאלית.</p>	 <p>פרופסור חנה נווה</p> <p>ראש התוכנית ללימודי נשים ומגדר ופרופסור לסוציולוגיה בחוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה באוניברסיטת תל אביב. חברה בקואליציית נשים לשלום ובתנועת פרופיל חדש.</p>	 <p>ד"ר אורנה ששון-לוי</p> <p>מרצה בתוכנית ללימודי מגדר במחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה באוניברסיטת בר-אילן. חברה בקואליציית נשים לשלום. בתנועת פרופיל חדש ובמחסום ווטש.</p>
 <p>ד"ר דיאנה דולב</p> <p>ניהלה וריכזה את "פרויקט השלום" מטעם מרכז המפרי באוניברסיטת בן גוריון. חברה בקואליציית נשים לשלום ובתנועת פרופיל חדש.</p>	 <p>פרופסור חנה הרצוג</p> <p>חברת מרצ, ממיסדות ומראשי התוכנית ללימודי נשים ומגדר באוניברסיטת תל אביב.</p>	 <p>פרופסור נעמי חזן</p> <p>ח"כ לשעבר מטעם מרצ. חברת הנהלת הקרן החדשה לישראל ובשנים 2008-2012 כיהנה כנשיאתה.</p>	